

Meer dan ooit Institutionele Pedagogiek een weg naar emancipatorisch onderwijs

Tony Van Hurck en Danny Macquoy

Deze tekst behandelt de relatie tussen aan de ene kant IP en aan de andere kant de emancipatieproblematiek. Om dat thema te introduceren zullen we kort het begrip emancipatie toelichten, daar na heel kort iets over IP om dan de relatie tussen beiden te trachten aangeven.

Een definitie van emancipatie zou als volgt kunnen luiden : emancipatie is een proces of toestand waarin individuen of groepen zich bevrijden of worden ontvoerd uit een situatie van achterstelling, uitbuiting of onderdrukking door het vergroten van hun weerbaarheid en mondigheid om te komen tot zelfbepaling (?). Dit lijkt en is ook een heel formele definitie in de mate waarin ze gangbaar is voor om het even welke groep die zich in een situatie van achterstelling bevindt. Als we dat willen concretiseren, moeten we daar een invulling aan geven. En als het gaat naar arbeiders toe, dan moet aangegeven worden welke de vormen van uitbuiting, onderdrukking zijn. Als het gaat om de vrouwenproblematiek moet dát geconcretiseerd worden. En naar kinderen toe vraagt dus uiteraard ook een precisering. Maar toch hebben we een aantal gemeenschappelijke karakteristieken in dat emancipatieprobleem.

Ten eerste : het is een individueel of collectief gebeuren, en dat is voor onderwijs uitermate belangrijk. Denk maar aan de kinderen die zich in een achterstellingssituatie bevinden ten overstaan van de groep. Het is een proces of toestand, en dat betekent dat het tegelijkertijd middel en doel is. Emancipatie is een beweging naar en een verwerven van een bevrijde situatie. Het is tegelijkertijd een politiek-maatschappelijk en een pedagogisch 'agogisch' probleem, al naargelang de leeftijd van de betrokkene. Het is gericht op het opheffen van achterstelling en het vergroten van autonomie en dat door het ontwikkelen van mondigheid en weerbaarheid. Ik denk dat naderhand zal blijken waarom institutionele pedagogiek bij uitstek een middel is om dat doel te bereiken. Alvorens echter die vergelijking te maken, enkele voorafgaandelijke bedenkingen.

Ten eerste : opvoeding en onderwijs alléén zullen niet in staat zijn om globale emancipatie te verwezenlijken. Daarvoor zijn ook globaal maatschappelijke transformaties noodzakelijk.

Maar het is niet, ten tweede, omdat de school het alleen niet kan, dat de school niet een belangrijke bijdrage tot emancipatie kan leveren.

Ten derde: Democratie, jammer genoeg, is geen natuurlijk gegeven. Het is een historische verworvenheid van de mensheid en daarenboven een zeer wankel verworvenheid. Ik hoef er niet op

te insisteren, maar als je de geschiedenis en ook de recente geschiedenis bekijkt, dat het regelmatig gebeurt dat de democratie jammer genoeg de duimen moet leggen voor meer autoritaire regimes. En in die zin denk ik dat het noodzakelijk is om na te gaan wat de voorwaarden zijn dat een democratie zou kunnen functioneren. Ik denk dat een paar aanwijzingen, zonder een volledige lijst te willen geven, toch waardevol zijn. Ik denk dat het respect voor minderheden een bereidheid om te participeren in het geheel van de problematiek die de civiele maatschappij stelt, en in kritische zin gesteund op mondigheid, moet verwacht worden van mensen die in een democratie willen werken en ze ook ondersteunen. De school kan daar een bijdrage toe leveren. Maar dat veronderstelt dat de school zoals ze door Oury en Jacques Pain (?) gekarakteriseerd is, als een schoolkazerne moet ontdaan worden van haar bureaucratistische en autoritaristische structuren. De school moet met andere woorden getransformeerd worden opdat individuele en collectieve initiatieven mogelijk worden die door gezamenlijk overleg tot gemeenschappelijke beslissingen leiden, beslissingen die uitmonden in reële arbeidsprocessen en waarbij de leerkracht de waarborg is voor het respecteren van de genomen beslissingen. Een onderwijs dat in die zin functioneert, daarvan meen ik dat we mogen zeggen dat het een onderwijs is dat de emancipatorische richting uitgaat.

Nu het tweede luik : wat is institutionele pedagogiek.

Om dat een beetje vulling te geven, zullen we met een eenvoudig schema werken, waarin drie componenten kunnen worden onderscheiden : arbeid, relaties en het onbewuste. Elk van die drie componenten van de institutionele pedagogiek sluit aan bij een achterliggende grond aan ervaringen, informatie, wetenschappelijke stromingen, enzovoort.

De arbeidscomponente sluit aan bij de Freinet-gedachte. Binnen IP wordt er veel belang gehecht onder andere door Vasquez (afgrond en anderen aan de bijdrage van Freinet. Zij hebben de technieken uit de Freinet-pedagogiek centraal geplaatst in hun onderwijs, maar naar aanleiding van de evolutie, zeker van de laatste twintig à

vijftig jaar, de noodzaak ervaren om die Freinet-technieken aan te vullen. Wat is er nu essentieel aan de Freinet-technieken? De grote breuk die Freinet teweeg gebracht heeft met het onderwijs voor zijn tijd, is dat in de Freinet-pedagogieken de productieve en creatieve arbeid van het kind is centraal komen te staan. Daar waar het gedurende vele eeuwen zo is geweest dat het kind meer als recipiënt beschouwd werd waar inhouden en leerstof werden ingegoten, wordt het kind nu beschouwd als iemand die op actieve wijze zijn wereld veroverd, maar de wijze waarop dat gebeurt is precies doorheen de arbeid. En Freinet heeft de immense verdienste gehad van een geheel aan technieken op punt te stellen waarvan de toepassing automatisch het creatief bezigzijn impliceert. Denk aan de vrije tekst, schoolcorrespondentie, de drukpers, de excursions enquêtes zoals hij het genoemd heeft en nog vele andere.

De tweede component is het geheel van relaties. Onderwijs gebeurt niet in een maatschappelijk vacuüm en ook binnen de klasgroep zijn er voortdurend wisselwerkingen tussen kinderen onderling, kinderen en leerkrachten en we krijgen een complex netwerk van tientallen relaties. Als je dat wiskundig gaat uitrekenen, als je een groep van vijftig mensen hebt, om te weten hoeveel relaties binnen zo'n groep tot stand komen, moet je dat met vierentwintig vermenigvuldigen en dat geeft direct honderden sociale contacten die zich opbouwen. Dat geheel van relaties moet dus van naderbij bekeken worden. Hetgeen Oury, Vasquez en medewerkers gedaan hebben, is een aantal verworvenheden uit de sociale en humane wetenschappen binnenbrengen in de pedagogiek. Er zijn daarbij heel veel horizonten aangesproken: de psychologie, de sociale psychologie, de sociologie, maar ook de linguïstiek, de antropologie. Nemen we bijvoorbeeld de schoolcorrespondentie: zij veronderstelt een uitwisseling: het 'Essai sur le don', één van de standaardartikelen uit de antropologie, is één van de bronnen waardoor men een inzicht gekregen heeft in de mechanismen die aan het werk zijn als kinderen van verschillende klassen, uit verschillende streken informatie, tekeningen, prenten, foto's enzovoort met elkaar gaan uitwisselen. Uit dat geheel van sociale wetenschappen wil ik nog twee aspecten even onderstrepen: ten eerste de groepsdynamica en ten tweede het geheel van sociometrische technieken, dat de Amerikaanse sociale psychologie heeft aangebracht en waarvan een actief gebruik gemaakt wordt om te achterhalen op welke wijze groepsprocessen zich in de klas structuren.

De derde component is de componenten van het onbewuste. Wat is de betekenis die we daar moeten zoeken? Elk kind is aanwezig in de klas met zijn verlangen, met zijn aspiraties, met zijn behoeften en de instituties zijn precies tegelijkertijd de voorwaarden én de waarborg opdat dat

verlangen via taal zijn plaats zou kunnen krijgen in de klas.

Als we die drie zaken onderling met elkaar verbinden, krijgen we ongeveer het volgende gegeven, en om die verbinding duidelijk te maken moeten we tussen arbeid, relaties en het onbewuste eigenlijk nog iets tussenplaatsen, hetgeen de relatie legt tussen die drie componenten: het talige subject. We zullen straks terugkomen op de betekenis van het woord in de hele institutionele pedagogiek, maar om de relatie te situeren in één zinnetje: het verlangen, en hier zitten we bij het onbewuste, van het talige subject kan zich manifesteren en realiseren in de productieve en creatieve arbeid met anderen. Hier zien we de drie velden op elkaar betrokken, maar in de persoon van de leerling waarin het moet worden waargemaakt. Als we dan even verder gaan om nog een paar details aan te brengen van wat kenmerkend is voor de wijze waarop een institutionele klas zich structureert: hetgeen in een traditionele klas één van de grote problemen is die zich voor de psychologische groei van het kind stellen, is dat in de traditionele klas door de aard van de pedagogische relatie een duale relatie ontstaat tussen leerkracht en kind, een duale relatie waar verschrikkelijk veel gevaren aan verbonden zijn. Denk maar aan de reproductie van de oedipale situatie, denk aan het morbiede isolement dat uit zo'n relatie kan voortvloeien. Hetgeen de institutionele pedagogiek op het niveau van de structurering daartegenover zet, is dat de duale relatie tussen leerkracht A en leerling B, óf leerkracht A en leerling A, dat blijft gelijk, gemedieerd wordt via precies de productieve arbeid. Op het ogenblik dat dit een groepsgebeuren wordt, krijg je een systeem van meervoudige mediaties, dat zich gaat installeren, waardoor elke relatie die binnen de groep wordt aangegaan telkens bemiddeld wordt, dus geen relatie is die op het niveau van de pure én tegelijkertijd lege 'affectiviteit' tot stand komt, maar op basis van die productieve arbeid die door de Freinet-technieken wordt gewaarborgd. Als je een klas gaat bekijken, is dit dus een samenstelling van vele triades in plaats van duale relaties tussen de kinderen onderling. En daardoor krijg je tegelijkertijd ten eerste de mogelijkheid tot meervoudige identificatie die in het traditionele onderwijs niet bestaat. Daar heb je enkel als mogelijke identificatie de identificatie met de leerkracht vooraan. Hier daarentegen gaat elk kind doorheen de gezamenlijk gepresteerde arbeid in zijn waardering voor de arbeid van de ander de identificatiemogelijkheid krijgen met iets dat kan beantwoorden aan zijn verlangen. Daarenboven gaat de leerkracht in dit soort situatie noodzakelijkerwijze meervoudige rollen spelen, waardoor de primitieve haast oedipale identificatie met de leerkracht, als ze al gebeurt, zeer sterk wordt afgezwakt en tegelijkertijd gediversifieerd. Dat voor wat betreft het netwerk van relaties dat een andere betekenis krijgt.

Tenslotte, en dat is de laatste triade, iets over de instituties zelf. Daarstraks hebben we het structurerende effect van de Freinet-technieken al vermeld. De Freinet-technieken worden aan elkaar gesmeed door de institutie die de grond van de idee uitmaakt, namelijk de raad. Die raad, de centrale institutie, de beslissende instantie uit het hele gegeven, wordt door drie elementen omkaderd, wat Oury zijn 'mes trois elles' genoemd heeft, 'l'enui', 'la limite' en 'la loi'. Dat wil zeggen : de kinderen leren niet alleen gezamenlijk werken op een creatieve en productieve wijze, ze leren ook beslissen over de aard en invulling van het werk dat ze gezamenlijk zullen ondernemen. Om dat te kunnen, is er een instantie nodig die regelgevend optreedt en het geheel binnen gesocialiseerde banen laat verlopen. Met andere woorden, de relatie tussen het verlangen en de groep een concrete vorm geeft. Dat is de raad, de raad die autonoom beslist over wat de groep gaat ondernemen, welke projecten gaan uitgewerkt worden, enzovoort. Maar opdat dat zou kunnen plaatsgrijpen zijn de drie voorwaarden van essentieel belang. Men heeft daarvoor een ruimte nodig, een ruimte die voor de kinderen een herkenbaar gegeven is waarin hún werk plaatsgrijpt, waarin hún beslissingen een toepassingsveld krijgen. Maar opdat zij de betekenis van de regelgeving die zij zelf binnen die ruimte ontwikkelen, zouden kunnen begrijpen in hun volle betekenis, moeten ze tegelijkertijd weten waarop en enkel waarop die regelgeving betrekking heeft. De ruimte moet dus gelimiteerd zijn, die moet grenzen kennen waarbij de transcendering veronderstelt dat ook de normproblematiek die daarmee verbonden is zich wijzigt. Ten derde : eens de ruimte en haar limieten zijn aangegeven, moeten de kinderen ertoe komen om in een gezamenlijk denkproces de regels te bepalen die binnen dat gebied van kracht zijn. Daar komt de centrale betekenis van de raad in z'n meest volledige vorm tot uiting : want het zijn de kinderen die zélf zullen bepalen wat kan en wat niet kan. Eén ding is er nodig : dit allemaal kunnen, veronderstelt democratisch functioneren. Maar democratisch functioneren is geen natuurgegeven, maar het resultaat van een langdurig en moeilijk leerproces. Er moet dus ook een garantie zijn, een

waarborg voor de wetten die door de kinderen worden ingesteld. Hier komt natuurlijk de cruciale betekenis van de leerkracht, de leraar die in de uitoefening van zijn ambt de verpersoonlijking is van de waarborg, van de wetten die de groep heeft geïnstitueerd. Hier zien we opnieuw op welke manier productieve en creatieve arbeid aan de ene kant, de relaties met de leeftijdsgenoten in het gezamenlijke beslissingsproces anderzijds en ten derde het realiseren van het verlangen enkel en alleen tot stand kunnen komen als het woord de mogelijkheid heeft om zijn plaats in die ruimte te bekomen. De grootste verdienste van de institutionele pedagogiek bestaat er misschien wel in dat zij een aantal instituties heeft gecreëerd die aan het woord z'n plaats geven, die het mogelijk maken dat het woord als symbolisering van het verlangen tot uiting komt in de groep en door de hele groep wordt gedecupleerd (vertienvoudigd). Dat is in het onderwijs een nieuw verschijnsel, in dit verband spreekt Oury treffend over de artefacten die door de institutionele pedagogiek worden aangemaakt om voor het eerst misschien de kinderen te confronteren met opvoedingsomstandigheden waarin zij onbedreigd de kans hebben om het woord te nemen.

Wij leven niet in bijzonder rooskleurige tijden : de economische crisis die bijna vijftientig jaar aanhoudt heeft een aantal mensen, en vooral de zwaksten onder ons, in de richting gedreven van autoritaire en archaische oplossingen. Het stemgedrag van een aantal mensen toont dat onmiskenbaar. Een uitbreiding van de institutionele pedagogiek is niet alleen een middel om de kinderen de gelegenheid te geven om zich te emanciperen, maar kan tegelijkertijd bijdragen aan het opwerpen van een dam tegen het wilde oprukken van de zwarte gedachten uit de extreem autoritaire stromingen. Waarom ? Omdat, eens wij erin lukken de kinderen daadwerkelijk het woord te leren nemen en daar de verantwoordelijkheid voor te dragen, de kans aanzienlijk kleiner wordt dat de demagogische lokroepen van uiterst rechts nog enig effect zouden hebben.

Mine de rien
Mariën
1/1987

Marcel Mariën: mine de rien 1/1987